

1.

16

Dico (kinship etiquette)

- Ba ga Morwe le Morwenyane: Batho ba ke lesika ya motho a le mongwe hela e lefi Semaushu. Ba bina Chwena ea marôpô. Ke gone ka moo e lefi batho ba le bangwe hela ka gone ha gontse go latelwa lesika ya bone ka tlhotlhomesho. Morwe e ne e le eo motonna 'me Morwenyane e le eo monyenyane. 'Me ba ile ba kgaogana ka maina a mantsi ntsi 'me seretô shone be le sengwe hela. Gape ba banwe ba ipopa lekgotla le sele kefi 'me ba ipitsa ka leina ya rrabone mogolo eo o taetseng rrabone. Morwe a tsala bo Moeti, Mabile, Semaushu. Semaushu a tsala Modisapudi le Moetinyane. Ba morwa Modisapudi ke bo Khai, Tiki, Dihaisi le Molapo. Ba ga Morwanyane ke bo Kuyane, Nkokwadi, Molusi, Serame, Reni. Kuyane a tsala Mopalami, Npoko, Hihale. Nkokwadi a tsala Mohukubu, Otukile, Cholohelo, Moilwa le Tuelo. Serame a tsala Polaki, Thêbêitsile, Thomelafi, Motlhatlheddi, Monnamatokwa le Adam. Bo morwa Molusi ke Motlhabane Nkokwadi le Nkgamelafi. Maina a boleele ka tlhopa ditlhôgô hela tsa locô ya batho ba. Ba ga Morwe ba ipitsa gore ke ba ra Mabilo, 'me ba ga Morwenyane ba re ke ba ra Molusi ka rrabone mogolo e ne e le Molusi. Ba bagolo ke ba ra Mabilo. Empa kwa ga ra Molosi go mogolo Kuyane. Me ba ra Mongalanyane le bone ba gone ba bina Chwena le bone. 'Me ha go ka iwa e ntse e le ba ba cwafi me go motho a le mongwe hela. Makgotla-kgotla a ga a dire mogo le ha go ntse yalo. Lekgotla ye lengwe le ye lengwe le rera ditirô tsa yone le le nosi hela. Mme ha go rerwa merero ea manyalo. Le gone ha ba nyala ba tle ba kopane botlhe 'me ba bui mahoko. Leha go ntse yalo. Ga baa dula mmogo mo motsefi o le mongwe hela empa ba etalana. Le ha e le batho ba le bangwe hela yaana ba nyalana. Ke gore lekgotla ye lengwe le nyalela ye lengwe. Ba ga Morwe le Morwenyane le Mongalanyane ke bana ba mpa rrabone o mongwe hela, 'me baa nyalana, ba re, kgomo di boele sakefi. Batsadi ba a tlotlwa le gone baa tshabega. Se se baiwafi ke batsadi kgotsa motsadi, bana ba ba itse go dira yaaka se buiwa. Bo rrabo mogolo le bo mmabo mogolo bone ga ba ba tshabe thata thata. 'Me sengwe le sengwe se ba tshabafi go se bolelela batsadi kgotsa motsadi ha
- /e le.....

e le ngwana wa mosimane o se bolelela rraagwe-mogolo kgotsa mmagwe-mogolo, 'me ene a se bolelele rragwe le mmagwe. Ha morwetaana bonwe ke lekau 'me ba utlwana le ena, o bolelela 'magwe-mogolo, 'me ene a bolelele rragwe. Ba tshameka le rrabone-mogolo le mmabone-mogolo empa ga ba bue le ene yaaka ba rata yaaka ha e kabe e le bankana ba bone. Ba tshameka le bo ramogolwabone le gone ba ntse ba ba tlhonepha. Bo rangwana-bone bone ke ba rrabone, 'me ga ba kake ba bua bua le bone. 'Me ha ba bua le bone ba re rra-mogolo kgotsa rre-mogolo, mmê-mogolo, le ra-mogolo mogatsa ra-mogolo. Kgantsadia rragwe a re, rakgadi. 'Me a mo tlotla a mo sisimoga. Bo malomabone ba tlotloa thata, 'me bone ba tla kopa sengwe le sengwe se ba se ratafi mo go bone. 'Me ba

3. tsee molao o o reng setlogolo se thata kwa gabô-mogolo. Boiohwarô ywa bone ke yo bo ntle thata pele ga 'mabone-mogolo (mogolowe mmagwe) 'me ba ntse ba mo tlwaetse gonne e le 'mamogolo 'me ba tle ba tshameke le ene yaaka ekete ke ntsaba bone. Le ha gole yalo ba ntse ba tlhola dipuo tse ba di buafi le ena. 'Me bo monna umabone ke mangwana-bone. E ne ba tlola yaaka mogolwane wa bone 'me baa mo tshaba. Bana ba basimane le ba baaetsana ba sisimogana. Ga ba kake ba rogana. Basimane ba tlotla basetsana 'me le bone ba tlotla ba basimane. 'Me basetsana ga ba bitsi basimane ka maina a bone, ha e se gore a re: "Ausi semefinefi, ausi mafmafi." Basetsana le bone ba re: "Buti semefinefi." Ba tlotla ba ba tenna thata. Bana ba ra-mogolo le ba ra-ngwane ke bo kgantsadi yaaka ba ga rrê. Ke gone ka ga moo ba nafi le maitseo mo go bone. Ba ba simane ga ba robale mo tlufi e le nngwe hela le basetsana. Le gone basetsana ga ba robale mo rrabone o robetsefi tefi le basimane ga ba robale mo umabone o robetsefi tefi. Gape basimane ga ba chwanela go robala mo bo rakgadi wa bone, mangwana-bone ba robetsefi gone. Empa ra-mogolo wa bone le rrê-mogolo oa bone le mamogolo wa bone mmê-mogolo wa bone ga ba tshabe go robala mo tlufi e ba mo go eone. 'Me ba ntse ba nyala bana ba bo ra-mogolo wa bone yaaka ha Mopalami morwa Kuyane a nyetse morwadia Reni. Empa e le bara ba Molosi ka bobedi. Dichaba tse dingwe ga di ne yalo. Ba tlhagane le bana ba maloma-bone e le bo ntsala-bone. 'Me le go ba nyala,

4. baa ba nyala. Ga ba ba tlotle yaaka ba bo ra-mogolo le ra-ngwana bone. Leha go le yalo ga ba bui matlhaapa kgotsa dithogako. Ga go pharologanye e kgole mo batsadifi le batho ba e lefi ba lesika leeo kgotsa motho o sele hela. Ha motho e le mogolo baa mo tsaea ka maitseo le tshisimogo le boltumelo, ga a nyadiwe ke ngwana opê kgotsa mogolo opê. Mo mothufi eo o tlotlegafi, go tlo go dirwe matsetseleko le bo maitseonape. 'Me go ichwarwe setho. Ga ba na boikgogomoshô bope. 'Me wa lesika e ne o tselwa godimo a direlwa tse di sa direlwefi ba bangwe ba e lefi batho hela. 'Me ha motho e le tsala ea bo amaruri, o tsaea sengwe le sengwe sa gagwe a se dirisa hela le gale e sefi go ka se senya, 'me go se ke go nne le boshula bope. Le bone ba ntse ba thusiwa ka dilo dile dintsi le mekgwa le ditsela tse di ntsi thata gonns thushô e yalo. Ha tsala e tlhoka dilo tse di nyalafi ea thusiwa ka dikgomo. Ha e tlhoka se se lemafi ea thusiwa le gone. 'Me le ena hela yalo. Ha motho eo mongwe a sheowe ke ntlo, o newa dikobo, matlalo le sengwe se se ka mo thusafi yalo yalo.

Dithulaganyô tsa tlhomamo ke tse: Ha motho a dumedisa mo moshefi wa re: "Dumelafi" ha e le motshegare le gone o ntse a re "dumelafi", bosigo hela yalo. Ga go na pharologanyo epe mo tumedishofi ea moshoifi, motshegare le bosigo. Ha ngwana a dumedisa eo motonna mo go ena a re: "Dumela ausi, buti kgotsa nkgonne, mogolole." Ha a dumedisa mogolo a re: "Dumela mma, dumela rra, dumela rakgadi, malome, mmamogolo, malome, yalo yalo". Ha a

5. dumedisa mophato wa gagwe a re: "Dumela monna, dumela monkane, kgotsa a re dumela wa ga mma le ha e le dumela ngwana wa ga rra kgotsa morwa rra." 'Me motho eo mogolo ha a dumedisa eo mogolo go ena wa re: "Dumela rra, kgotsa maa" ha a dumedisa mosadi eo mogolo go ena. 'Me mosadi ha a dumedisa mosadi eo mogolo mo go ene oa re: "Dumela mmê masemeimefi kgotsa ausi semeimefi." Ha a dumedisa eo monyenyane a re: "Dumela nnaka, dumela ngwanaka". 'me ha motho a dumedisa eo mogolo mo go ena ka matsalo kgotsa ka lesika, 'me a rata go mo tlotla wa re: "Dumela mufi waaka". 'Me ha a dumedisa eo o ko tlase a re "dumela motlhanka echo." Ha o dumedisa motho eo o mo etetsefi wa re: "A go dumelefi". Ha e le eo o tlilefi mo go wena wa

/re: "A go....."

re: "A go dumelwe rra kgotsa mma". Ha o dumodisa motsamai o re: "dumela monna wa motsamai kgotsa mosadi wa motsamai" yalo yalo. Ha batho ba kopana go dumedisa eo monyenyanane pele kgotsa eo o ko tlhatshe o dumedisa eo o tlotlegani pele. He e le ditselego tlo go twe dumelani ditsala, ha e le baeti gotwe dumelani basti, ha e le ba ba looŋ gotwe dumelani ba ga echo kgotsa ba ra semefani. Ha e le basadi gotwe dumelani basadi kgotsa bo mme, ha e le banna go twe dumelani bo rra kgotsa dumelani banna. Kgoŋi eone go a twe: "dumela kgoŋi" a sa bidiwe ka leina, le batho ga ba dumediswiwe ka maina, 'me ka leina ya lekgotla ya bone kgotsa ka seretŋ sa bone. Yaaka yaana: "Dumelani Bathapifi, dumelani Barolofi le dumelani Bachwenifi" yalo yalo.

- Mokgwa e e mashwe ea go tlhoka maitseo ke e e yaana: Ha
6. ngwana a dumedisa dumedisa bagolo ka maina a bone a re dumela rreŋ mafimafi, mmemafimafi. Le k ha a shupa bagolo ka menona kgotsa ha a araba ka gore ho, kgotsa a bua bua ha a ronwa ke motho eo mogolo le go reetsa se se buiwani ke bagolo. Gape mokgwa o mongwe wa bana ke go nyatsa ba ba tonna mo go bone le go rogana kgotsa go se sisimoge batho. Ha ngwana a sa utlwi molao wa batsadi, o tle a ndewe ka mba le ha e le go idewa ka mba. Maitseo a a mashwe a batho ba bagolo ke gore motho a tsene mo matlufi a batho a sa k kokotha, go kgwa mathe batho baa ya, go ya a athame thata, le go ralala diruiwa tsa batho, le go pots matlo a batho ka ha morago, le go ya dilo tse o sa di letlelelani go di ya. Go tlotla motho eo mogolo ke go mo bua le ena ka boikokobeco, go re ha o mmona o mo shutele mo tselefi kgotsa mo setulfi le go utlwa se o se buani. Go tlotla motsadi ke go mo utlwa, go mo reetsa ha a bus, go mo tshaba le go mo sisimoga. Go tlotla mogolwane ke go mo dumedisa, go mo direla maitseo. Go tlotla kgoŋi ke go e utlwa le go dira melaŋ ea eone le go mo rata le go mo direla. Maitseo a rutwa ke batsadi ba bana ba laea bana ba bone le go ba ruta maitseo. Gape maitseo a rutwa kwa pololofi gore ba chwanetse gore ba dire efi le efi. Ha motho a se na maitseo, o tlhoewa ke batho, 'me a nyatsege thata. Ba ga Morwe le Morwenyanane ke ba ga Motlhwane 'me ba ipoka ka Chwene ko lesa ohwene e siela maropofi.